

Anna Jawdosiuk-Matek
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

**Aleksander Sołżenicyn –
kontynuator rosyjskiego renesansu kulturowego.
Dialog pisarza z Siemionem Frankiem**

Drogowskazy – Z głębokości – Spod zwalisk

Aleksander Sołżenicyn jest spadkobiercą i kontynuatorem myśli rosyjskiego renesansu religijno-filozoficznego. Okresu wielkiego rozkwitu intelektualnego i duchowego w Rosji przełomu XIX i XX wieku, który komuniści chcieli za wszelką ceną wymazać z pamięci Rosjan. W sztandarowym artykule o radzieckiej inteligencji pt. *Образованица (Wykształceńcy)*¹, Sołżenicyn **wznawia** (przerwaną przez rewolucję i jej tragiczne konsekwencje dla autorów tomu) dyskusję zainicjowaną przez najwybitniejszych przedstawicieli „rosyjskiego renesansu” o. Sergiusza Bułgakowa, Siemiona Franka, Mikołaja Bierdiajewa i in., pochodzącą ze słynnego zbioru pt. *Bexu (Drogowskazy)* z 1909 roku. Sołżenicyn podkreśla produktywność rozważań filozofów rosyjskiego renesansu religijno-filozoficznego, ich aktualność i wagę dla współczesnego czytelnika rosyjskiego.

Пророческая глубина *Bex* не нашла сочувствия читающей России, не повлияла на развитие русской ситуации, не предупредила гибельных событий. (...) Но и за 60 лет не померкли её свидетельства: *Bexu* и сегодня кажутся нам как бы присланными из будущего. И только то радует, что через 60 лет кажется утолщается в России слой, способный эту книгу поддержать².

Pisarz bezpośrednio odwołuje się do przedrewolucyjnych myślicieli i ich poglądów społecznych, filozoficznych i teologicznych, tym samym **odnawia utraconą łączność** z dorobkiem tej części kultury rosyjskiej, która, rozwijając się poza

¹ Por.: L. Suchanek, *Aleksander Sołżenicyn pisarz i publicysta*, Kraków 1994, s. 113. Krakowski uczony zaproponował jako polski ekwiwalent tej nazwy słowo *wykształceńcy*.

² А. Солженицын, *Образованица*, [в:] А. Солженицын, *Публицистика*, т. 1, Ярославль 1995, с. 87.

ojczyznę, była nieznana większości mieszkańcom ZSRR³. Warto wspomnieć o drugim tomie autorstwa Bierdiajewa, Franka, Bułgakowa, Piotra Struwe i in., powstałym w 1921 roku pt. *Из глубины (Z głębokości)*, którego centralnym tematem stała się odpowiedź na kryzys duchowy po Rewolucji Październikowej. Przywołany artykuł (*Образованищина*) i dwa dodatkowe autorstwa Sołżenicyna, jak też prace innych publicystów radzieckich m.in. Igora Szafarewicza weszły w skład tomu pt. *Из-под глыб (Spod zwalisk)*, wydanego w 1974 roku⁴. Zbiór, pomysłu Aleksandra Sołżenicyna, który swoją nazwą nawiązuje do tytułu antologii *Из глубины*, uznaje należy za **kontynuację** dyskusji o losach ojczyzny i narodu rosyjskiego w zwrotnych momentach dziejowych, zapoczątkowanej przez najwybitniejszych myślicieli „rosyjskiego renesansu” i zapisanej w dwóch wymienionych książkach (*Вехи* i *Из глубины*).

Odczytanie dorobku publicystycznego Sołżenicyna w kluczu inspiracji, reminiscencji i odniesień do Władimira Sołowiowa⁵, o. S. Bułgakowa, Georgija Fiedotowa, Bierdiajewa, Nikołaja Łosskiego, czy Franka wzbogaca i rozszerza interpretację „ideowej treści”⁶ tekstów rosyjskiego noblisty, a co za tym idzie, pozwala całościowo odczytać jego światopogląd. O ile swoisty dialog między Sołżenicynem i „wiechowcami” został częściowo zbadany⁷, to na przykład sołżenicynowow-

³ Д. У. Тредгольд, *Интеллектуальные предшественники Солженицына*, перевод с английского Н.П. Гринцера, [в:] *Солженицын: мыслитель, историк, художник. Западная критика 1974-2008*, сост. Э.Э. Эрикссон, Москва 2010, с. 235.

⁴ Oprócz wspomnianego artykułu pt. *Образованищина*, w tomie *Из-под глыб* ukazały się następujące prace Sołżenicyna: *На возврате дыхания и сознания, Раскаяние и самоограничение как категории национальной жизни*. Obok rosyjskiego noblisty w zbiorze opublikowali swoje materiały wspomniany I. Szafarewicz (wybitny matematyk), również Michaił Agurskij, F. Korsakow, A.B. (pseudonim Michaiła Poliwanowa), Wadim Borisow, Jewgienij Barabanow.

⁵ Por.: L. Suchanek, *Aleksander Sołżenicyn. Dramat w czterech odsłonach. Na okoliczność śmierci pisarza*, „Slavia Orientalis” 2008, nr 4, s. 456. Suchanek zauważa, że Sołżenicyn odwoływał się do słynnej maksymy Sołowiowa: „kochaj inne narody jak swój własny”.

Por.: П. Проценко, *Владимир Соловьёв, соловьёвцы и Александр Солженицын*, „Посев” 2012, № 1 (1612), с. 29-33. Autor artykułu w sposób publicystyczny, nie podając odniesień do tekstów pisarza i filozofa, przekonuje o duchowej jedności obu myślicieli, jak również o tym, że „filozofia optymistycznej nadziei, pokonującej każde zło i wiara w chrześcijański projekt zbawienia Rosji była motorem życia zarówno Sołowiowa, jak i Sołżenicyna”. Procenko wspomina też, że Sołżenicyn usłyszał po raz pierwszy o Władimirze Sołowiowie w 1945 roku, w łagrze, od współwięźnia Borisa Gammerowa; jest to fakt znany z *Archipelagu GUŁag*.

⁶ Д. У. Тредгольд, *Интеллектуальные предшественники...*, с. 245. W badaniach nad publicystyką Sołżenicyna, amerykański historyk D. Treadgold zaproponował termin „ideowa treść” tekstu („идейное содержание” текста) dla odczytania całościowego spojrzenia pisarza na otaczający go świat i istotę człowieka; jest to analiza uwzględniająca filozoficzne, etyczne i estetyczne aspekty myśli noblisty.

⁷ Por.: Ibidem. W artykule tym, amerykański historyk bada konwergencję tematów podejmowanych przez autorów zbiorów *Вехи*, *Из глубины* i *Из-под глыб* i jako intelektualnych poprzedników Sołżenicyna wymienia autorów dwóch (pierwszych) wyżej odnotowanych zbiorów. Por.: A. Rażny,

skie inspiracje filozofią społeczną Franka nie znalazły swego interpretatora. Dlatego też, za ciekawe i oryginalne uważam skonfrontowanie poglądów tych dwóch chrześcijańskich twórców.

Dialog pisarza z filozofem

Analizując główne zagadnienia filozofii socjalnej Franka i twórczość publicystyczną Sołżenicyna wskażę na dialog obu myślicieli, w Bachtinowskim rozumieniu zjawiska, pokażę konwergencję tematów i problemów dotyczących fundamentów społeczeństwa (każdego, w tym rosyjskiego) i absolutnych zasad rządzących tymi zbiorowościami. W polu mojego zainteresowania będzie traktat Franka z 1922 roku *Духовные основы общества (Duchowe podwaliny społeczeństwa)* i jego artykuł z 1925 roku pt. *Религиозные основы общественности (Religijne podwaliny społeczności)*. Spośród prac Sołżenicyna traktujących o społeczeństwie/narodzie najbliższe tematowi są m.in.: *Как нам обустроить Россию?*, „Русский вопрос” к концу XX века, *Россия в обвале*.⁸ Dzięki „spotkaniu” tych tekstów (idąc dalej za Bachtinem) i ustanowieniu pomiędzy nimi dialogu można intertekstualnie (prawdziej, głęboko) przeanalizować i poznać publicystykę Sołżenicyna, a dziełom filozoficznym Franka nadać nowe życie i odczytać w nowym kontekście.

Ważnym dla odkrycia powiązań między myślicielami odległych epok, jest odnotowanie faktu, że Sołżenicyn znał twórczość Franka (i wielu innych przedstawicieli „rosyjskiego renesansu”). Pisarz przywoływał bezpośrednio nazwisko rosyjskiego intuitywisty w swoich pracach⁹ (nie tylko we wspomnianym już artykule *Образованищина*). Interesującym i znaczącym jest również to, że w kolekcji pamiętników rosyjskich emigrantów pierwszej i drugiej fali, tworzonej przez Sołżenicyna w USA, znalazła się bogata korespondencja Franka¹⁰. Dzięki niej pisarz mógł

Problem inteligencji w kulturze rosyjskiej i polskiej po upadku komunizmu, [w:] „Musica Antiqua. Europe orientalis.” *Kultura, literatura oraz myśl filozoficzna Słowian Wschodnich i Południowych w powiązaniach, wzajemnych oddziaływaniach*, t. XVI, red. E. Harendarska, Bydgoszcz 2012, s. 60. Krakowska badaczka, nazywa autorów *Bex* – konserwatywną inteligencją i zalicza Aleksandra Sołżenicyna do spadkobierców konserwatywnego prądu ideowego we współczesnej Rosji.

⁸ Znamiennym jest fakt, że wymienione utwory obydwu myślicieli zostały napisane w odpowiedzi na wielkie kryzysy w historii Rosji i świata, gdy „stara wiara popadła w ruinę i nie włada już sercami; nowej wiary nie widać – ludzkość nie wie, w którą stronę ma podążać, po co żyć i na jakim fundamencie budować przyszłość”. Powyższe słowa Siemiona Franka z 1925 roku po raz kolejny znalazły swe odzwierciedlenie w latach 90. – epoce Aleksandra Sołżenicyna. Cytat **pochodzi z** artykułu Franka pt.: *Религиозные основы общественности*, „Путь” 1925, № 1, c. 9. Tu i dalej, jeśli nie podano nazwiska tłumacza, przekład własny – A. J.-M.

⁹ А. Солженицын, *Как нам обустроить Россию? Посильные соображения*, [w:] *Публицистика...*, t. 1, c. 580. Sołżenicyn przywołuje konstatację Siemiona Franka dotyczącą tego, że w demokracji realną władzę nad większością, paradoksalnie, sprawuje mniejszość.

¹⁰ Л. Сараскина, *Солженицын*, Москва 2009, c. 748, 850. Będąc na emigracji, Sołżenicyn zbierał korespondencje, wspomnienia, dokumenty należące do rosyjskich emigrantów różnych epok; bo-

głębiej poznać przekonania filozofa¹¹ i jego życiorys, w tym epizod marksistowski w biografii intelektualnej Franka, jak również etap zdecydowanej krytyki komunizmu i powrotu na pozycję idealistyczną i chrześcijańską¹². Wspominam o tym fakcie z uwagi na analogię jaką można odnaleźć w życiu samego Sołżenicyna, który również przeszedł drogę od fascynacji przez radykalny odwrót od ideologii Marksa, ku chrześcijańskiemu światopoglądowi.

Rosyjski noblista nie jest twórcą, który wprost mówił o swoich autorytetach pisarskich, moralnych, religijnych, dlatego też o dialogu, inspiracjach, czy odwołaniach pisarza do filozofa odpowiedzialnie jest mówić po wnikliwej analizie tekstów obu myślicieli, ku czemu przejdę w kolejnej części artykułu.

Spółczeństwa – byty duchowe

Fundamentem filozofii społecznej Franka i jego myślenia o społeczeństwach jest przekonanie o boskiej proveniencji i absolutnych zasadach rządzących zbiorowościami. Według filozofa, społeczeństwa nie powstają samoistnie i tym bardziej nie tworzy ich człowiek, również „wola narodu” nie legitymuje istnienia społeczeństwa. „(...) только воля Божия есть истинный и единственный источник суверенитета. Что именно есть основное и вечное начало общественного бытия (...)”¹³, – pisał Frank w artykule *Религиозные основы общественности* (w pierwszym numerze emigracyjnego rosyjskiego magazynu „Путь”). Rozwinięcie tej myśli odnajdujemy w traktacie filozoficznym Franka pt. *Духовные основы общества*, w którym myśliciel konstatuje: wieczne zasady rządzące społeczeństwami wypływają z natury samego człowieka, stworzonego na wzór i podobień-

gata i ważna dla kultury i historii rosyjskiej kolekcja została nazwana przez pisarza „Wszechrosyjską Biblioteką Memuarów” – „Всероссийская Мемуарная Библиотека”. Po powrocie do Rosji, w 1994 roku pisarz przekazał swoje unikatowe zbiory centrum naukowemu badającemu dzieje rosyjskiej emigracji, nazwanemu jego imieniem: Дом русского зарубежья им. А. Солженицына.

¹¹ Dla podjętego przeze mnie tematu, znaczenie ma również fakt, że w czasie, gdy pisarz przebywał w specjwizieniu Marfino, tzw. *szaraszce*, miał dostęp do prac filozofów rosyjskich i zachodnich. Z tamtego okresu zachował się notatnik, w którym Sołżenicyn-zek robił konspekty, wypisy z dostępnych traktatów filozoficznych; zeszyt ten znajduje się w prywatnych zbiorach rodziny Sołżenicynów w Troice-Łykowie (niestety, na tym etapie moich badań nie mogę podać nazwisk konkretnych uczonych, z którymi udało się zapoznać pisarzowi w więzieniu).

¹² M. Woźniak, *Historia pewnego zbłądzenia: o marksistowskim epizodzie w biografii intelektualnej przedstawicieli rosyjskiego renesansu religijno-filozoficznego*, [w:] *Błąd w literaturze, kulturze i językach narodów słowiańskich*, red. A. Jawdosiuł-Małek, A. Potyrańska, A. Sadecki, M. Dziwisz, M. Stasiak, D. Głuszak, Lublin 2014, s. 81. Epizod marksistowski w biografii intelektualnej jest charakterystyczny dla innych myślicieli „rosyjskiego renesansu”, dla m.in. M. Bierdiajewa, o. S. Bułgakowa, N. Łoskiego, G. Fiedotowa, a ewolucję ich poglądów trafnie opisuje triada marksizm-idealizm-filozofia religijna.

¹³ С. Франк, *Религиозные основы общественности*, „Путь” 1925, № 1, с. 17.

stwo boskie¹⁴. Leszek Augustyn zauważa, że według filozofa, relacje pomiędzy jednostkami w społeczeństwie są natury duchowej, dlatego też istotę społeczeństwa należy postrzegać jako ponadczasową, ponadprzestrzenną, czyli duchową – niematerialną, jako „realność duchowości wcielonej”¹⁵. Sołżenicyn jest również zwolennikiem tezy o boskim pochodzeniu społeczeństw/narodów/nacji (terminy te są używane zamiennie przez pisarza). Pisarz przekonuje o ich duchowym-metafizycznym wymiarze, co uzasadnia, porównując naród do osoby (личность): „Между личностью и нацией сходство самое глубокое – в мистической природе нерукотворности той и другой”¹⁶. Izraelska badaczka Dora Szturman zauważa, że nacja u Sołżenicyna nie powstaje w procesie historycznym¹⁷, a Hariett Murav amerykańska slawistka dodaje, że „społeczeństwo u pisarza to realność, a nie proces, przy czym realność ta jest dziełem nie ludzkich rąk”¹⁸. W społecznej myśli Sołżenicyna obie badaczki wyróżniają uniwersalizm, ahistoryczność, ponadczasowość zasad rządzących społecznościami/narodami, natomiast nie określają źródła tych konstatacji w twórczości noblisty, nie zauważają pokrewieństwa ideowego Sołżenicyna i Franka, widocznego w aspekcie myśli o pochodzeniu społeczeństw.

Samoograniczenie jako kategoria życia społecznego

Siemion Frank w artykule o religijnych fundamentach społeczeństwa syntetycznie przedstawia zapomniane wieczne podwaliny społecznego bytu¹⁹. Jedną z nich jest zasada służby prawdzie i Bogu. Właśnie ta dewiza przenika wszystkie inne, samoograniczenia jednostki w społeczeństwie, zasadę powinności obywatelskiej, solidarności, poczucia obowiązku, ofiarności, zaufania, ascetyzmu. Ukazane cnoty, zdaniem Franka, są niezbędne w życiu każdego społeczeństwa i państwa, jak również wyznaczają poziom duchowego rozwoju zbiorowości. W tym kontekście, warto przypomnieć postulat myśliciela, pochodzący z książki *Свет во тьме (Światło w ciemności)* o realizacji „polityki chrześcijańskiej” w społeczeństwie. Polityka ta miałaby polegać na moralnym doskonaleniu życia na dwóch płaszczyznach – indywidualnej, czyli „wnoszenie dobra do ludzkiej duszy”²⁰; i kolektywnej – dosko-

¹⁴ С. Франк, *Духовные основы общества. Введение в социальную философию*, [в:] С. Франк, *Духовные основы общества*, Москва 1992, с. 108.

¹⁵ L. Augustyn, *Myślenie z wnętrza objawienia. Studium filozofii Siemiona L. Franka*, Kraków 2003, s. 215.

¹⁶ А. Солженицын, *Раскаяние и самоограничение как категории национальной жизни*, [в:] *Публицистика...*, т. 1, с. 54.

¹⁷ Д. Штурман, *Солженицын и национальный вопрос*, „Звезда” 1992, № 9, с. 125.

¹⁸ Х. Мурав, *Опасный универсализм: перечитывая „Двести лет вместе”*, „Новое литературное обозрение” 2010, № 103, с. 221.

¹⁹ С. Франк, *Религиозные основы...*, с. 12.

²⁰ С. Франк, *Свет во тьме*, [в:] *Духовные основы общества...*, с. 456.

nalenie porządku społecznego, funkcjonujących w społeczeństwie norm, urzędów i instytucji, poprzez:

проповедь любви, сострадания, уважения к человеку, обуздания темных, корыстных, хаотических вожелений, через педагогическую и миссионерскую активность (...) ²¹.

Obok wartości takich jak miłość, miłosierdzie, czy wzajemny szacunek Frank podkreśla w życiu społecznym wagę samoograniczenia, pohamowania rządów, umiarkowania, co widoczne jest w kolejnym cytacie, ważnym z punktu widzenia ustanowienia dialogu ideowego między pisarzem i filozofem.

Прежде всего ясно, что — со стороны индивидуальной личности — не воля к самоутверждению и самовластью способна создать и сохранить общественную жизнь, а только ее **самоограничение и самообуздание** ²².

W 1973 roku, w słynnym artykule *Sołżenicyn* pisał:

Но мы исходим из несомненности, (...) что и **раскаяние (покаяние) и самоограничение** вот-вот начнут **возвращаться** в личную и общественную сферу ²³.

Samoograniczenie, cnota nazwana przez Franka niezbywalną normą życia społecznego, zostaje przypomniana i wyeksponowana na kartach publicystyki *Sołżenicyna*, stając się, obok skruchy i pokajania, naczelną ideą projektu odbudowy Rosji po upadku ZSRR ²⁴ i koncepcją centralną dla całej publicystyki i światopoglądu *Sołżenicyna*. Na marginesie warto powiedzieć, że samoograniczenie jako wzorzec rozwoju duchowego w życiu osobowym, jest alternatywą proponowaną przez *Sołżenicyna* w miejsce konsumpcjonizmu. Pisarz nazywa samoograniczenie kategorią życia narodowego, która bezwarunkowo powinna **powrócić** do sfery osobistej i społecznej. Zaobserwowana reminiscencja tekstu Franka, chociaż nienazwana przez *Sołżenicyna*, z pewnością nie jest przypadkowa. Obaj myśliciele, co warto podkreślić, stawiają na piedestale te same cnoty (добродетели): samoograniczenie, pokajanie i zadośćuczynienie, swoisty ascetyzm w życiu społecznym i osobistym, z którego wypływa ofiarność wobec współobywatela. Zarówno pisarz, jak i filozof

²¹ Ibidem, s. 459.

²² Ibidem, s. 17.

²³ А. Солженицын, *Раскаяние и самоограничение ...*, s. 51.

²⁴ Д. Махони, *Возвыситься над современностью: „Раскаяние и самоограничение как категории национальной жизни”*, перевод с английского Н.Н. Фёдоровой, Е.А. Щербаковой, [в:] *Солженицын: мыслитель...*, s.109.

opisują i oceniają życie społeczeństw, narodów, wykorzystując etyczne i religijne kategorie, przypisywane najczęściej jednostce. Etyczne sądy myśliciele przenoszą ze sfery indywidualnej w sferę socjalną, wynika to z tego, że obaj traktują jednostki jako istoty moralne, a społeczeństwa jako byty duchowe, powołane do etycznego samodoskonalenia się.

Jedną z głównych cech ideowej treści utworów Sołżenicyna, czy też jego światopoglądu jest moralne odczytanie historii świata, społeczeństw, gdzie probierzem postępowania nie tylko jednostki, ale i całych narodów jest moralność i odpowiedzialność, sumienie, działanie zgodne z wewnętrznym pojmowaniem dobra i zła. Posiada poważne przesłanki twierdzenie, że moralne odczytanie historii przez Sołżenicyna, ma źródła religijne i wypływa z charakteru rosyjskiego światopoglądu, o którym Frank pisał: „Русский дух насквозь религиозен, стремиться только к святости, к религиозному преображению”²⁵.

Solidarność

Jednym z fundamentów życia społecznego, według obu myślicieli, jest **solidarność** (określenie Franka), **zjednoczenie** (termin Sołżenicyna), czyli duchowa jedność obywateli, członków społeczeństwa, przy absolutnym poszanowaniu ich wolności osobistej. Frank wyprowadza zasadę solidarności z przykazania Chrystusowego „Będziesz miłował bliźniego swego jak siebie samego” (Mk 12, 30-31) i mówi o wiecznym ontologicznym znaczeniu tej maksymy dla całego człowieczeństwa, i tym samym dla życia społecznego²⁶. Solidarność i miłość do bliźniego realizują się w społeczeństwie, zdaniem filozofa, poprzez zaufanie i wzajemny szacunek, świadomość wewnętrznej bliskości, intuicyjne wzajemne zrozumienie, współprzeżywanie członków tej zbiorowości²⁷. By społeczeństwo mogło się prawidłowo rozwijać, czyli budować solidarność i wzajemny szacunek, niezbędne jest zaangażowanie państwa, którego celem powinno być, według Franka, zapewnienie możliwości wewnętrznego duchowego rozwoju społeczeństwa. Myśl filozofa rosyjskiego o nadrzędności duchowych celów państwa nad utylitarnymi, koresponduje z konstatacją Sołżenicyna o pierwszorzędnym znaczeniu kontaktów międzyludzkich w społeczeństwie i państwie. W eseju *Как нам обустроить Россию?* (*Jak odbudować Rosję?*, 1990) Sołżenicyn pisał: „Государственное устройство – второстепеннее самого воздуха человеческих отношений”²⁸, i nawoływał swoich braci Rosjan, by uwolnić się od nienawiści, kierowanej wzajemnie ku sobie bez powodu²⁹. W kolejnej pracy dotyczącej odbudowy rosyjskiego narodu po roz-

²⁵ С. Франк, *Русское мировоззрение*, [в:] *Духовные основы общества...*, с. 491.

²⁶ С. Франк, *Духовные основы...*, с. 112.

²⁷ *Ibidem*, с. 112-113.

²⁸ А. Солженицын, *Как нам обустроить Россию?*..., с. 564.

²⁹ *Ibidem*, с. 566.

padzie ZSRR, „Русский вопрос” к концу XX века („Rosyjska kwestia” u schyłku XX wieku) noblista odnotowywał *amforyczność* rosyjskiej narodowej tożsamości, „szarą obojętność” wobec swojej przynależności narodowej i co za tym idzie, „obojętność wobec rodaków pozostających w biedzie, nieszczęściu”³⁰. Za jeden z głównych warunków przemiany swojego narodu, odbudowania duchowego potencjału Rosji – Sołżenicyn uważał **zjednoczenie, konsolidację narodową** wokół wartości duchowych chrześcijaństwa, tradycji prawosławia, budowę solidarności społecznej. W eseju *Россия в обвале* (*Rosja w zapaści*) autor zachęcał swych rodaków do wzajemnej pomocy w kwestiach bytowych, do organizowania się, aktywizowania w małych społecznościach, na swym terenie, pisał o pokonaniu obojętności i strachu przed zaangażowaniem na polu społecznym³¹. Ważnym wydają się też jego słowa dotyczące narodowego patriotyzmu, przejawem którego są, zdaniem Sołżenicyna: gotowość dzielić niedolę ze swym rodakiem, ofiarność, nie pozorna usłużność lecz prawdziwa **służba** swemu społeczeństwu³². Wskazana wizja sołżenicynowskiej służby narodowi jest spójna z ideałem społecznym filozofa. By urzeczywistnić, lub chociażby zbliżyć się do tego wzoru społecznej solidarności Franka, ze wszystkimi, lub częścią wyżej wymienionych cnót, potrzebna jest boska interwencja w sprawę społeczeństwa rosyjskiego. Pisarz wierzył w taką ingerencję, uważał on, że „Duch” i „Wyższa Siła”³³ są ostatnią instancją zdolną przeformować, przemienić naród po katastrofie, jaką przeżyła Rosja po pierestrojce, rozpadzie ZSRR i kryzysie pierwszych lat demokracji.

Społeczeństwo obywatelskie

Ważnym elementem w dialogu obu myślicieli o społeczeństwie/narodzie jest kwestia społeczeństwa obywatelskiego i własności prywatnej. Społeczeństwo obywatelskie to fundament zdrowego życia narodu, ale zarówno Frank jak i Sołżenicyn rozumieją je jako obowiązek, służbę i pracę na rzecz zbiorowości. Charakteryzując tą wyższą formę rozwoju grupy jednostek, rosyjski filozof mówił: „гражданское общество (...) необходимая форма общественного сотрудничества, форма служения, осуществления объективной правды”³⁴. Warunkiem istnienia osoby (личности) w społeczeństwie obywatelskim jest, według Franka, **własność prywatna**, której głęboki sens wyraża się w intymnym związku ludzkiego „ja” z zewnętrznym światem; myśl ta była zarazem krytyką komunistycznego społeczeństwa i kolektywnej zasady własności. Zdaniem myśliciela posiadanie na własność dóbr materialnych jest wyrazem wolności człowieka, ale nie jest jego absolutnym, czy

³⁰ А. Солженицын, „Русский вопрос” к концу XX века, [в:] Публицистика..., т. 1, с. 699.

³¹ А. Солженицын, *Россия в обвале*, Москва 2009, с. 199-201.

³² Ibidem, с. 154.

³³ Ibidem, с. 202-203.

³⁴ С. Франк, *Духовные основы ...*, с. 144.

przyrodzonym prawem; co z kolei jest negatywną oceną oświeceniowych zasad społecznych.³⁵ Również Sołżenicyn jest powszechnie znany ze swej krytyki komunistycznej i oświeceniowej ideologii, czemu dał wyraz w *Письме вождям Советского Союза* (*List do przywódców Związku Radzieckiego*) i w wystąpieniu na Uniwersytecie Harvarda; należy to zapisać jako jeszcze jedną analogię między myślicielami. Podobnie jak Frank, również Sołżenicyn jest zwolennikiem społeczeństwa obywatelskiego, a jako gwarancję jego prawidłowego funkcjonowania widzi własność prywatną, co potwierdza następujący cytat:

А независимого гражданина не может быть без частной собственности. (...)
Надо нам научиться уважать (...) здоровую, честную, умную частную торговлю: она – живит и скрепляет общество³⁶.

W ramach uzupełnienia, warto przywołać konstatację Lucjana Suchanka o zbieżności poglądów pisarza z kolejnym przedstawicielem „rosyjskiego renesansu”. Sołżenicyn podzielał pogląd Bierdiajewa, odnoszący się do własności, która, zdaniem filozofa „musi posiadać uzasadnienie duchowe, by nie dokonywać spustoszeń w duszy i w życiu”³⁷. Autor *России в обвале* dawał przykład polityka, który, jego zdaniem, urzeczywistniał ideał obywatela w społeczeństwie, był nim Piotr Stołypin. W odradzającej się Rosji Sołżenicyn szukał nowego Stołyпина, człowieka mądrego, odważnego i bezinteresownego państwowca³⁸, działacza, który przedłużył tradycję odważnego reformatora, oddanego patrioty, za jakiego uważał pisarz carskiego premiera.

Pamięć

Ciągłość historii narodu, tradycja, szacunek dla przodków i **pamięć** o przeszłości to kolejna wieczna zasada filozofii społecznej rosyjskiego intuitywisty. Zacytujmy jeszcze raz Franka: „Только если в детях живёт душа и воля отцов, они имеют жизнь, чтобы передать её внукам”³⁹, i porównajmy słowa filozofa oraz pisarza: „Только народу, сохранившему органическую духовную связь с наследием предков – доступно обогатить и мировой духовный опыт...”⁴⁰. Ostat-

³⁵ Ibidem, s. 144.

³⁶ А. Солженицын, *Как нам обустроить Россию?*..., s. 556, 558.

³⁷ L. Suchanek, *Filozofia polityczna Aleksandra Sołżenicyna*, [w:] *Kultura literacka emigracji rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku. Konteksty – estetyka – recepcja*, red. A. Woźniak, Lublin 2013, s. 328.

³⁸ А. Солженицын, „Русский вопрос”..., s. 699.

³⁹ С. Франк, *Религиозные основы* ..., s.19. Ciekawym uzupełnieniem rozważań o pamięci o przodkach i przeszłości jest krótki artykuł Siemiona Franka pt. *Мёртвые молчат*.

⁴⁰ Л. Сараскина, *Солженицын*..., s. 903.

ni cytaty pochodzą z niezakończonych książek Sołżenicyna pt. *Беглецам из Семьи* (*Uciekinierom z Rodziny*) z 2008 roku i jest zaskakująco podobny do przywołanych wyżej słów Franka z 1925 roku. Rosyjski filozof na początku XX wieku przekonywał, że samobójstwem jest oderwanie od przeszłości, a budowa życia społecznego „z niczego”, bez fundamentów, na pustym miejscu (właśnie takim sposobem komuniści chcieli stworzyć nowy ład społeczny) jest równoznaczna ze śmiercią tej społeczności⁴¹. Myśl Franka znajduje rozwinięcie w twórczości Sołżenicyna, który, jak zauważa Ludmiła Saraskina, zadawał sobie pytania dotyczące tego, czym jest naród, jakie znaczenie mają nasi przodkowie, co zostawili nam w spadku duchowym⁴². (Były to kwestie, które niepokoiły pisarza tuż przed śmiercią.) W swej niezakończonych pracy (już w XXI stuleciu) Sołżenicyn przestrzegał dzisiejszą Rosję przed budową przyszłości, nie opierając jej na duchowej tożsamości odziedziczonej po przodkach. Myśl ta wyraża się m.in. w tym, że Sołżenicyn był zwolennikiem określenia „русский” nie „российский народ”, co było oznaką obrony tradycji i pamięci o Rosji jako spadkobierczyni Rusi. W tym kontekście jeszcze raz przywołajmy niedokończoną książkę noblisty *Беглецам из Семьи*: „Нам теперь настойчиво вталкивают рекомендовать: «мы – россияне». (...) Или, может мы – **рас-сияне** – то есть **рас-терявшие сияние душевного света?**”⁴³; – tak oto, błyskotliwie akcentował temat narodowej tożsamości Rosjan 90-letni wówczas pisarz.

Zagadnienie pamięci o kulturze, literaturze, tradycjach i obyczajach przodków, o języku jest lejtmotywem wielu publicystycznych prac Sołżenicyna i jednym z głównych warunków odbudowy narodu po katastrofach XX wieku, o czym miałam już okazję pisać w poprzednich artykułach⁴⁴, a co tylko zasygnalizuję w tym tekście. W ramach uzupełnienia dodam, że *Архипелаг ГУЛАГ* (*Archipelag GULag*), jest księgą pamięci o milionach zeków, *Красное Колесо* (*Czerwone Koło*), jest epopieją przywracającą pamięć o rosyjskiej rewolucji, jej przyczynach i bohaterach. *Русский словарь языкового расширения*⁴⁵ Sołżenicyna jest swoistą próbą oczyszczenia współczesnego języka rosyjskiego ze zniekształceń nowomową radziecką i ocalenia wielu rosyjskich słów znanych jeszcze w epoce Władimira Dała i zaczerpniętych z jego słownika (*Толковый словарь живого великорусского*

⁴¹ С. Франк, *Религиозные основы ...*, с.19.

⁴² Л. Сараскина, *Солженицын...*, с. 903.

⁴³ Ibidem, с. 903.

⁴⁴ Ros.: A. Jawdosiuk-Małek, *Коммунизм как „ошибка”, „зло”, „Дракон”, „болезнь”. Нравственное прочтение истории у Александра Солженицына*, [w:] *Влад ...*, с. 87-94., A. Явдосюк-Маляк; *Александр Солженицын о патриотизме*, [w:] *Россия – Польша: актуальные вопросы сотрудничества*, ред. В. В. Юдаев, Л. Доной, Москва 2013, с. 63-71.

⁴⁵ Ros.: *Русский словарь языкового расширения*, сост. А. Солженицын, Москва 2000, [w:] http://www.solzhenitsyn.ru/proizvedeniya/russkiy_slovar_yazikovogo_rasshireniya/ (22 I 2014).

языка)⁴⁶. Niebagatelna rola pamięci w życiu społecznym, wyeksponowana przez Siemiona Franka, znalazła swe wielostronne odzwierciedlenie w twórczości literackiej i życiu osobistym Sołżenicyna.

Rosyjski światopogląd

W artykule Franka pt. *Русское мировоззрение (Rosyjski światopogląd)* z 1925 roku odnajdujemy bardzo interesujący cytat, dający ogólny obraz światopoglądu rosyjskiego – czyli tego co konstituuje swoistą „duszę” i mentalność rosyjską, temat tak chętnie przywoływany i rozpatrywany przez badaczy Rosji.

Однако русское мировоззрение можно считать практическим в высоком смысле слова: оно изначально всегда рассчитано до некоторой степени на улучшение мира, мировое благо и никогда – лишь на одно понимание мира⁴⁷.

We wspomnianym artykule Frank dowodził, że „narodowi myśliciele rosyjscy”, wśród których prym wiodli pisarze, dążyli zawsze do ulepszenia świata i urzeczywistnienia ideału duchowego, czego dowodem jest, połączenie funkcji „krzewiciela moralności” i „reformatora społecznego”. Zdaniem filozofa, praktyczny aspekt rosyjskiego światopoglądu, zawsze głęboko religijnego⁴⁸, urzeczywistnia się w dążeniu ku prawdzie, w poszukiwaniu prawdy w życiu społecznym.⁴⁹ Prawdziwość i aktualność konstatacji Franka (które, jak wiadomo, odnosiły się do filozofii rosyjskiej przeł. XIX/XX wieku) możemy prześledzić na przykładzie pisarstwa Sołżenicyna. Jego twórczość publicystyczna nie była ukierunkowana jedynie na poznanie, opisanie i zrozumienie Rosji i jej miejsca we współczesnym świecie, ale przede wszystkim na przeformowanie i udoskonalenie ojczyzny i narodu rosyjskiego. Cała publicystyka Sołżenicyna jest swoistym programem społecznych reform, czego najbardziej jaskrawym przykładem jest broszura *Как нам обустроить Россию?*, w której odpowiedzi na tytułowe pytanie dotyczą sfery ekonomicz-

⁴⁶ Warto dodać, że Sołżenicyn był zafascynowany twórczością leksykograficzną Dala, gdy odbywał wyrok w tzw. *szaraszce*, mając dostęp do słownika, robił z niego wypisy i konspekty, co nazwał osobistym odkryciem prawdziwego języka rosyjskiego. Por.: Л. Сараскина, *Солженицын...*, s. 328-329.

⁴⁷ Por.: С. Франк, *Русское мировоззрение...*, s. 18. Przekonanie Franka o praktyczności rosyjskiego światopoglądu Maria Cymborska-Leboda zestawia z konstatacją Bierdiajewa o „тесной внутренней связи «сознания» с «бытием»” w rosyjskim postrzeganiu świata. W związku z tym lubelska uczona przywołuje dewizę bierdiajewowskiego pisma „Путь”: „Путь мысли входит в путь жизни (...)”. Por.: М. Цимборска-Лебода, *Русская философская эмиграция и миф о человеке (Вокруг журнала „Путь”)*, [w:] *Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk-literatura-dějiny kultury*, editori: I. Pospíšil, J. Šaur, Brno 2012, s. 26.

⁴⁸ С. Франк, *Русское мировоззрение...*, s. 491.

⁴⁹ Ibidem, s. 489.

nej, w tym szczególnie rolniczej, społecznej, edukacyjnej, ale w pierwszej kolejności odnoszą się do sfery kultury, kwestii religijnych, duchowych i moralnych. Pozwala to nazwać Sołżenicyna mianem „reformatora społecznego” i jednocześnie „moralisty”, czyli określeniami Franka; nie bez kozery, wskazywał on właśnie na pisarzy rosyjskich, w twórczości których przejawiają się głębokie i wysokie idee narodowe, kształtujące rosyjski światopogląd i ulepszające świat⁵⁰. Wracając do tezy Franka o wiecznym poszukiwaniu prawdy i **prawdziwego** życia przez Rosjan, skonfrontujmy ją z niebagatelną rolą jaką odgrywa ta wartość w publicystyce, jak i przekonaniach Sołżenicyna, czemu dawał on wyraz w tak znaczących pracach jak: *Нобелевская лекция (Wykład Noblowski)* i *Рассказание и самоограничение как категории национальной жизни (Skrucha i samoograniczenie jako kategorie życia narodowego)*. Pisarz przywołuje przysłowia ludowe, świadczące o tym, że prawda (rozumiana w szerokim, specyficznym rosyjskim znaczeniu⁵¹) jest wartością szczególną w rosyjskiej interpretacji świata:

„Одно слово правды весь мир перетянет”⁵², „Не в силе Бог, а в правде”⁵³.

Zdaniem Franka, prawda zajmuje bardzo istotne miejsce w rosyjskim światopoglądzie i jest wartością absolutną, metafizyczną i Boską (Chrystusową). Dzięki dążeniu Rosjanina do prawdy, sprawiedliwości pokonuje on rozdźwięk między tym co teoretyczne i praktyczne⁵⁴, między literą i duchem.

By przejść do idei, które pozostawił po sobie Siemion Frank w swych rozważaniach teoretycznych, ku praktycznemu ich wypełnieniu w życiu Aleksandra Sołżenicyna odnotujmy kilka momentów biograficznych autora *Archipelagu GUŁag*. Z pełną odpowiedzialnością można powiedzieć, że życie pisarza jest wypełnieniem dewizy Franka o służbie, powinności i ofiarności swemu narodowi, ojczyźnie; cała twórczość literacka Sołżenicyna, bez wyjątku, poświęcona jest tematowi rosyjskim, samej Rosji i Rosjanom⁵⁵. Ofiarność pisarza realizowała się w jego życiu codziennym: działalności charytatywnej na rzecz byłych zeków (*Русский Благотворительный Фонд Александра Солженицына*), ascetyzmie i samoograniczeniu w życiu bez zbytku i blichtru, skromnym ubiorze i tytanicznej, codziennej pracy.

⁵⁰ Ibidem, s. 474.

⁵¹ M. Cymborska-Leboda zwraca uwagę na nieprzetłumaczalność rosyjskiego słowa „prawda” i na jego objaśnienie, które daje Siemion Frank: „Правда – это единство справедливости, богоугодной жизни и теоретической «истины», т.е. усвоение подлинного, истинного бытия”. M. Цимборска-Лебода, „Только я и только ты...”: эротический миф в поэзии Федора Сологуба, „Русская литература” 2013, № 4, s. 74.

⁵² А. Солженицын, *Нобелевская лекция*, [в:] *Публицистика...*, т. 1, с. 25.

⁵³ А. Солженицын, *Рассказание и самоограничение...*, с. 59.

⁵⁴ С. Франк, *Русское мировоззрение...*, с. 490.

⁵⁵ G. Nivat, *Fenomen Sołżenicyna*, tłum. A. Dwulit, Łódź 2008, s. 88.

Powyższy wniosek oraz przytoczone wcześniej konstatacje o zbieżnościach ideowych obu myślicieli rosyjskich, dowodzą tezy postawionej na początku tego artykułu i raz jeszcze pozwalają nazwać pisarza spadkobiercą i kontynuatorem⁵⁶ wielkiego dzieła intelektualnego i duchowego mistrzów rosyjskiego renesansu religijno-filozoficznego. Badania nad tematem pokrewieństwa twórczego Sołżenicyna i Franka otwierają drogę ku dociekaniom nad inspiracjami pisarza innymi przedstawicielami rosyjskiej myśli filozoficznej np. W. Sołowiowem, G. Fiedotwem, I. Iljinem.

SUMMARY

Aleksandr Solzhenitsyn – the Continuator of “the Russian Renaissance”. The Writer’s Dialogue with Semyon Frank

A. Solzhenitsyn is an heir to and a continuator of the ideas of the Russian religious and philosophical renaissance, a period of a great intellectual and spiritual boom in Russia at the turn of the 20th century. What confirms the hypothesis of the present paper is the fact that the writer recommences the discussion about the role of the Russian intelligence which was begun in the famous 1909 collection of essays *Vekhi (Landmarks)* and initiated by the most eminent representatives of “the Russian renaissance:” S. Bulgakov, S. Frank, N. Berdyaev and others.

Another fact confirming the initial assumption is the consanguinity of ideas and the dialogue between Solzhenitsyn and Frank (a representative of the “renaissance” in Russia) in the Bakhtinian understanding of the phenomenon. The analysis of the main assumptions of Frank’s social philosophy and Solzhenitsyn’s journalistic works indicates convergence of topics and problems concerning the foundations of the society (of any society, including the Russian one). Both thinkers assume that the principles governing those communities are: the divine provenance of societies, self-restraint, duty, solidarity and commitment. What connects Frank and Solzhenitsyn – Christian writers – is the conviction that both the

⁵⁶ Autor monografii *Rosyjski renesans religijno-filozoficzny*, Sławomir Mazurek pisze, że Sołżenicyn pozostał niewrażliwy na spadek ideowy myślicieli „rosyjskiego renesansu”. Jego interpretacja jest chaotyczna, powierzchowna, mimo tego, że pisarz był predestynowany, by stać się kontynuatorem owego nurtu, jak twierdzi Mazurek. Por.: S. Mazurek, *Rosyjski renesans religijno-filozoficzny. Próba syntezy*, Warszawa 2008, s. 227-229.

W niniejszym artykule starano się wskazać na dowody świadczące o przeciwnym stanowisku, do prezentowanego przez Mazurka. W tym miejscu wystarczy przywołać spojrzenie Sołżenicyna na jednostkę jako istotę moralną, a społeczeństwa, narody jako byty duchowe, co wydaje się podstawowym założeniem nie tylko dla S. Franka, ale również dla M. Bierdiajewa. Ideowe pokrewieństwo Sołżenicyna i Franka widoczne jest też w kluczowej, dla zrozumienia publicystyki i światopoglądu pisarza, idei samoograniczenia i skruchy w życiu jednostek i narodów. W tak ważnym aspekcie twórczości Sołżenicyna, niemożliwe są przypadkowe paralele, zbieżności terminologiczne, czy nawiązania do wybitnych przedstawicieli „rosyjskiego renesansu”.

person (личность) as a moral being and the society as a spiritual being have the vocation to develop themselves in terms of ethics.

The research into consanguinity of creativity and the intertextual dialogue between the writer and the philosopher open the way to reflections on how Solzhenitsyn was inspired by other representatives of the Russian philosophy, e.g. V. Solovyov, G. Fedotov, I. Ilyin.